

Т.І.Гончарук, канд. екон. наук, доцент,

Українська академія банківської справи

Tetyana Honcharuk, candidate of economy, Associate Professor,

Ukrainian Academy of Banking

Конкуренція: сучасна економічна характеристика та особливості

Competition: modern economic characteristics and peculiarities

Стаття присвячена проблемам конкуренції в умовах переходу до ринкових відносин. Зокрема, характеризуються суб'єкти і об'єкти конкуренції, її особливості та позитивні риси і недоліки, відмінності від соціалістичного змагання, етапи і стадії в розвитку конкуренції, її функції на макро- і мікрорівні, методика оцінки сили конкуренції.

The article studies the problems of competition under transformation to market relations. Moreover, the objects and subjects of competition, its positive features and drawbacks, distinctions from the socialist competition, stages of competition's development, its functions on micro-and-macrolevels are characterised, as well as the assessment methods of the competition force.

Постановка проблеми. Проблема конкуренції в економічній науці не є новою. Дослідники досить детально проаналізували такі питання, як поняття конкуренції, форми та методи конкурентної боротьби, механізм конкуренції і т.ін. Класиками вивчення конкуренції є А.Сміт (теорія досконалої конкуренції), Д.Рікардо (принцип порівняльних конкурентних переваг), К.Маркс (основний закон і механізм конкуренції), В.Ленін (питання виникнення та розвитку монополій), А.Маршалл (позитивні риси діяльності монополій, виділення творчої і руйнівної конкуренції), Д.Робінсон і Е.Чемберлін (проблеми монополістичної конкуренції), А.О.Курно (теорія чистої монополії і дуополії, пізніше – олігополії).

Значний вклад в теоретичні моделі олігополії і монополії внесли Ф.І.Еджуорт (математичний опис), А.П.Лернер (монопольна влада та її оцінка), К.Вікселль (конкуренція та цінова дискримінація), Й.Шумпетер, Ф.А.Хайєк та ін.

Значну увагу конкуренції приділяли С.Л.Брю, Дж.Кейнс, І.М.Кірцнер, К.Р.Макконнелл, Дж.С.Міллер, Ф.Найт, А.Пігу, М.Портер, П.Хайне, та ін.

Певний внесок в розвиток теорії конкуренції зробили російські вчені Г.Л.Азоєв, Ю.І.Коробов, Л.Г.Раменський, Р.А.Фатхутдінов, Д.Ю.Юданов, а також вітчизняні науковці А.Гальчинський, В.Глущенко, М.Єрмошенко, П.Єщенко, С.Мочерний, Ю.Палкін, А.Пелих та ін.

Надбанням економічної теорії є детальний аналіз чотирьох класичних видів конкуренції: чистої (досконалої), монополістичної, олігополії, монополії. Крім того, виділяють також міжгалузеву та галузеву конкуренцію, функціональну і видову, цінову або нецінову.

Але, без всякого сумніву, дослідження конкуренції є актуальним і сьогодні. Це пояснюється тим, що для країн з розвинутою економікою конкурентне середовище є обов'язковою умовою і сутнісною рисою існування. Для трансформаційних економік постсоціалістичного типу створення конкурентного механізму функціонування економічної системи є першочерговим завданням, яке має на меті утвердження в економіці критичної маси ринкових перетворень. Це засвідчується і у Посланні Президента України до Верховної Ради України “Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки”, де основними чинниками розвитку вже діючих ринкових механізмів називаються розвиток конкуренції та поглиблення відповідно до критеріїв ЄС лібералізації всіх сфер економічної діяльності [2, с. 7].

І хоча конкурентні середовища різних економічних систем відрізняються неоднаковим рівнем зрілості конкурентних відносин, будь-яка держава є учасником формування нового міжнародного конкурентного порядку, а, отже, відчуває на собі вплив процесу інтернаціоналізації конкуренції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щоб повніше зрозуміти сутність конкуренції, наведемо її визначення, сформульовані деякими авторами.

К.Р.Макконнелл і С.Л.Брю вважають, що конкуренція – це наявність на ринку великої кількості незалежних покупців та продавців, можливість для покупців та продавців вільно входити на ринок і виходити з нього [8, с. 79].

Й.Шумпетер визначав конкуренцію як суперництво старого з новим, з інноваціями [19, с. 160].

Нобелівський лауреат з економіки 1974 р., австрійський вчений Фридрих А. фон Хайек відзначає, що конкуренція – це процес, за допомогою якого люди отримують і передають знання. На його думку на ринку тільки дякуючи конкуренції приховане стає явним [16].

У своїй книзі “Міжнародна конкуренція” М.Портер зазначає, що конкуренція – це динамічний процес, який розвивається, це ландшафт, який безперервно змінюється, на якому з’являються нові товари, нові шляхи маркетингу, нові виробничі процеси та нові ринкові сегменти [12].

Г.Л.Азоев під конкуренцією розуміє суперництво у будь-якій сфері діяльності між окремими юридичними або фізичними особами (конкурентами), зацікавленими у досягненні однієї мети [4, с. 5].

А.Ю.Юданов стверджує, що ринкова конкуренція – це боротьба фірм за обмежений обсяг платоспроможного попиту споживачів, яка ведеться ними на доступних сегментах ринку [21, с. 12].

Разом з тим, А.Ю.Юданов вважає, що і досі у світі відсутнє єдине поняття “конкуренція”. Науковці притримуються однієї із трьох трактовок конкуренції: поведінкової; структурної; функціональної.

Трактовка конкуренції з боку поведінки – боротьба за гроші покупця шляхом задоволення його потреб.

Структурна трактовка конкуренції – аналіз структури ринку з метою визначення ступеню свободи продавця та покупця на ринку (форми ринку) і способу виходу з нього.

Функціональна трактовка конкуренції – суперництво старого з новим, з інноваціями, коли приховане стає явним.

Цікавим, на нашу думку, є визначення конкуренції Р.А.Фатхутдіновим. Саме він визначає цю категорію з урахуванням сучасної трактовки теорії порівняльних переваг. Конкуренція – це процес управління суб’єктом своїми конкурентними перевагами з метою одержання перемоги або досягнення інших

цілей у боротьбі з конкурентами за задоволення об'єктивних або суб'єктивних потреб в межах законодавства або в природних умовах [15, с. 16].

На нові особливості характеру сучасної конкуренції вказує і визначення, яке дає Б.Шпотов – «... це вже не «продукт проти продукту», «ефективність проти неефективності», «худа» фірма проти «товстої» тощо, а «нелінійна» інновація проти «лінійної» [18, с. 54].

Н.Педченко вважає, що в розвинутому товарному виробництві конкуренція є об'єктивним економічним явищем, яке примушує господарюючі суб'єкти прагнути до збільшення прибутку за рахунок розширення масштабів діяльності, удосконалення форм організації виробничого процесу і зростання продуктивності праці [11, с. 48].

Б.Шлюсарчик вважає, що конкуренція в економічному значенні – це боротьба підприємців за економічні вигоди від продажу товарів і послуг, а також за ринки постачання і збуту та робочу силу [17, с. 21].

Відмінний від усіх погляд на конкуренцію має професор Нью-Йоркського університету Ізраел М.Кірцнер, учень видатного представника австрійської школи Людвіга фон Мізеса. Його теорія ринку та ціни суттєво відрізняється від неокласичної теорії ціни – він переорієнтував увагу з аналізу рівноважного стану ринкових сил на механізм функціонування ринку як процесу. До того ж цей процес він характеризує як конкурентний і підприємницький одночасно, окремо обумовлюючи, що в умовах ринкової рівноваги немає місця ні конкуренції, ні підприємництву. І.Кірцнер доводить, що рушійною силою “конкурентно-підприємницького” ринкового процесу є прагнення підприємців отримати прибуток (на протипагу його максимізації), який виникає в результаті неадекватності володіння ними ринковою інформацією. Адекватне ж володіння підприємцями всією наявною інформацією є проявом ринкової рівноваги, в якій відсутня і конкуренція, і підприємництво [6, с. 7].

У цілому більшість сучасних економістів термін "конкуренція" трактують як суперництво чи боротьбу за досягнення чи отримання чогось. На нашу

думку, досить детальний аналіз конкуренції як економічної категорії з точки зору різних авторів зробив С.Щур [20, с. 143-144].

Дослідники виділяють також предметний (суперництво між виробниками аналогічних товарів, які відрізняються за певними параметрами) та функціональний (боротьба між виробниками товарів, які задовольняють потреби різними способами) типи конкуренції. Також можна ще зустріти таке поняття як видова конкуренція. Крім цього, за методами та способами конкурентної боротьби розрізняють цінову (зниження ціни за рахунок скорочення витрат виробництва, завдяки використанню досягнень НТП, кращої організації праці, підвищенню продуктивності) і нецінову конкуренцію (підвищення якості продукції, надійності, застосування сучасних методів дизайну, реклами, вдосконалення післяпродажного обслуговування тощо).

Слід також звернути увагу на те, що в працях окремих сучасних авторів можна зустріти твердження про існування закону конкуренції, що як і будь-який інший економічний закон виражає стійкі, ті, що повторюються, причинно-наслідкові зв'язки економічних явищ чи процесів. Причиною механізму дії закону є наявність відособлених товаровиробників, які виготовляють продукцію в різних умовах для одного контингенту споживачів. Наслідком дії закону є конкуренція між товаровиробниками. У процесі конкурентної боротьби виникає суперечність між попитом споживачів і пропозицією продавців. Засобом подолання суперечності також виступає конкуренція.

Отже, із вищезазначеного витікає, що конкуренція між відособленими товаровиробниками є суперництвом (боротьбою) між ними стосовно задоволення власних інтересів: вигідних умов виробництва та збуту товарів, одержання високих прибутків. Аналіз визначень конкуренції приводить до висновку, що всі вони враховують такі її якості, як динамічність, евристичний характер, примусовість, єдність конкурентних і монополістичних засад, зв'язок з інноваційними процесами. Із цього витікає, що конкуренція – це об'єктивні економічні відносини у процесі динамічного суперництва (яке має примусовий, суперечливий та евристичний характер) між господарюючими суб'єктами, які

мають спільні цілі. В Законі України “Про захист економічної конкуренції” конкуренція визначається як “змагання між суб’єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб’єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб’єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб’єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку” [1, с. 4].

Теорія конкуренції вивчається і розвивається багатьма дослідниками. Зокрема, В.Ф.Оберемчук поняття «досконала конкуренція», «монополістична конкуренція», «олігополія», «монополія», «конкурентні сили», «конкурентна стратегія», «конкурентні переваги», «ринкова конкуренція», «конкурентне середовище підприємства» представляє як узагальнюючі етапи еволюції теоретичних поглядів на конкуренцію та їх сучасне використання [9, с. 212-214].

Суттєво збагатився і категоріальний апарат. Широко використовуються такі поняття, як «конкурентний порядок» і «конкурентний механізм»; «конкурентне середовище» і «конкурентна політика»; «конкурентність» і «конкурентний статус»; «конкурентоспроможність» і «конкурентоздатність» (дивись таблицю). А міжнародна конкурентність національної економіки взагалі вважається відносно новою суспільно-економічною категорією, до цього часу не визначеною і контроверсійною [17, с. 23].

Таблиця.

Сучасні уявлення та економічна характеристика категорії “конкуренція”

Поняття	Автори та їх основні праці	Зміст поняття	Сучасне використання
Конкурентний механізм	Шлюсарчик Б. Еволюція і співвідношення понять конкуренції та конкурентності // Академічний огляд. – 2001. - № 1. – С. 20.	...це суспільно-економічний механізм, що координує одиничні організаційно-алокційні та спрямовані на підвищення ефективності заходи, які впливають на суспільний поділ праці та розподіл економічних ресурсів.	З метою інтерпретації економічного феномена, яким є сучасна конкуренція.
Гіперконкуренція	Єрохін С.А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект). / Наукова монографія / - К., Видавництво “Світ Знань”, 2002 р. – С. 503.	Ситуація, коли підприємства дедалі більшою мірою зазнають сукупного впливу раніше ізольованих один від одного конкурентних факторів, що веде до виникнення багатоаспектної, динамічної та агресивної конкуренції.	З метою визначення характерних ознак, рушійних сил, факторів успіху та фірмового управління в умовах сучасної конкуренції.
Конкурентність	Шлюсарчик Б. Еволюція і співвідношення понять конкуренції	Тобто конкурентоспроможність, конкурентоздатність - відносна	З метою з’ясування сутності конкурентності, її діапазону, детер-

	та конкурентності // Академічний огляд. – 2001. - № 1. – С. 22.	здатність (продуктивність) не тільки підприємства, але й сектора (галузі), і народного господарства, у порівнянні з іншими суб'єктами економічних відносин, до: виробництва сучасних, технологічно інтенсивних товарів, вирішення нових технічних проблем, досягнення (постійно зростаючих) доходів при високому рівні зайнятості та відносно високому рівні заробітної плати.	мінант та способів вимірювання.
Конкурентний економічний порядок	Градов А.П. Национальная экономика. Курс лекций. – СПб: «Специальная Литература», 1997. – С. 229.	Экономическая политика полной конкуренции, в которой свободная деятельность одного индивида ограничивается сферой свободы другого, в результате чего сферы свободы людей приводятся в состояние равновесия.	С целью анализа проблем регулирования экономики страны в условиях конкуренции.
Конкурентний потенціал	Педченко Н.С. Финансовый мониторинг конкурентного потенциала производных предприятий // Региональные перспективы. – 2001. - № 4 (17). – С. 77.	Це процес формування генерального перспективного напрямку розвитку на основі визначення якісно нових цілей, узгодження внутрішніх можливостей підприємства з умовами зовнішнього середовища, які забезпечують їх досягнення, оцінки перспективних можливостей щодо зростання ефективності функціонування та зміцнення конкурентоспроможності.	Визначення конкурентного статусу
Конкурентний статус	Педченко Н.С. Финансовый мониторинг конкурентного потенциала производных предприятий // Региональные перспективы. – 2001. - № 4 (17). – С. 77.	Напрямок поведінки підприємства на ринку.	З метою врахування умов зовнішнього середовища та вірогідного характеру їх зміни; оцінки конкурентоспроможності та стратегічних конкурентних переваг.
Конкурентна політика	Бурда М., Виплош Ч. Макроэкономика: Европ. контекст / Пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – С. 469. Паламарчук Г.М. Конкурентна політика в перехідній економіці // Актуальні проблеми економіки. – 2001. - № 3-4. – С. 20.	Політика, що спрямована на посилення змагальності і, отже, на зростання обсягу виробництва. Комплекс заходів щодо створення конкурентного середовища.	Визначення закономірностей переходу від адміністративно-централізованої системи господарювання до ринкової економіки та шляхів їх реалізації.
Конкурентоспроможність (конкурентоздатність)	Гельвановский М., Жуковская В., Трофимова И. Конкурентоспособность в микро-, мезо- и макроуровневом измерениях. – Российский экономический журнал, 1998, № 3, с. 67. Губський Б.В. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі. – К.: Наукова думка, 1998., С. 41. Педченко Н.С. Деякі аспекти конкуренції і конкурентоспроможності в ринковій економіці // Региональные перспективы. – 2000. - № 4 (11). – С. 48.	...володіння властивостями, які створюють переваги для суб'єкта економічного змагання. ...обумовлене економічними, соціальними і політичними факторами стійке становище країни або товаровиробника на внутрішньому і зовнішньому ринках. ...зіставлення конкурентних позицій господарюючих суб'єктів на одному ринку.	З метою розкриття сутності механізму конкурентоспроможності та його внутрішніх зв'язків. Кінцева мета - дати важливий орієнтир для державної політики, спрямованої на зміцнення позицій національної економіки на світовому ринку, зростання економічної могутності країни у жорстких умовах міжнародної конкуренції.

Враховуючи вищесказане, метою даної статті є спроба доповнити сучасну економічну характеристику поняття та явища “конкуренція”.

Суб'єкти та об'єкти конкуренції. Конкуренція має суб'єктно-об'єктну структуру. Суб'єктно-об'єктна структура - це система взаємовідносин між її

суб'єктами, які мають однонаправлені цілі та інтереси. Вона віддзеркалює характер і форми їх взаємодії з приводу руху об'єктів конкуренції.

Суб'єкти конкуренції – це фізичні або юридичні особи (або група осіб), інтереси яких спрямовані на один і той же об'єкт. Це як окремі покупці та продавці товарів, послуг, робочої сили, так і галузі народного господарства, держава, національні економіки в цілому, що вступають в конкурентні відносини один з одним.

Об'єкти конкуренції – це умови виробництва і збуту, переваги споживачів, робоча сила, кредити, державні пільги, преференції – тобто все, з приводу чого виникають конкурентні відносини.

Відмінності конкуренції від соціалістичного змагання. Конкуренція відображає ті економічні умови господарювання, які панують у даний час у даному суспільстві. Із зміною цього порядку змінюється і суб'єктно-об'єктна структура конкуренції. За радянських часів конкуренція суттєво відрізнялася від того, що називають ринковою конкуренцією. Основними її суб'єктами були покупці і основною формою конкуренції було суперництво між покупцями за обмежену пропозицію товарів та послуг. Окрім цього існувала і конкуренція іншого типу, основними об'єктами якої були субсидії, дотації, різного роду державні пільги. Саме навколо цих об'єктів точилася найбільш напружена конкурентна боротьба.

Необхідно також підкреслити, що тривалий час у СРСР конкуренція розглядалась як негативне явище, притаманне лише капіталістичному способу виробництва. Серед негативних наслідків конкурентної боротьби виділялись такі, як витискання дрібних виробників великим капіталом, збагачення одних підприємств за рахунок розорення інших, зростання майнової диференціації населення, загострення інфляції та безробіття. Внаслідок цього економічна політика була спрямована на створення умов для монопольного утвердження товаровиробників. Як наслідок, в промисловості СРСР склався найвищий у світі рівень концентрації виробництва. Кожне підприємство давало продукції в середньому в 4 рази більше, ніж американське, а середня чисельність зайнятих

на одному підприємстві майже в 10 разів перевищувала аналогічний показник для країн Заходу.

За радянських часів основною формою змагальності суб'єктів господарювання на рівні підприємств була не конкуренція, а соціалістичне змагання, яке принципово відрізнялося від конкуренції, хоча і було покликане виконувати функцію формування стимулів до зростання продуктивності праці. Основними відмінностями соціалістичного змагання від конкуренції є:

1. За умов соціалістичного змагання існувало прагнення до уніфікації, що сприяло розповсюдженню шаблонних стилю і методів роботи, які не враховували змін в економіці. Конкуренції ж, навпаки, властиве прагнення підприємств до диференціації як продукції, так і методів роботи. Звідси – існування комерційної таємниці.
2. Основними принципами соціалістичного змагання були гласність, порівнювання результатів роботи, практичне повторення кращого досвіду. Лідер, за умовами змагання, повинен надавати допомогу тим, хто відстає, а це, безумовно, знижувало стимули до ефективної праці. В ринковій конкуренції теж існує порівнювання результатів роботи, але принципово інше: оцінюють якість товарів та послуг споживачі, а не чиновники від соціалістичного змагання. Тому основним недоліком організації змагання є його громіздкий і бюрократичний характер.
3. Метою змагання було прискорене зростання продуктивності праці, але порівнювалися переважно кількісні, а не якісні показники. Конкуренція ж вимагає інтегральної оцінки праці.
4. Соціалістичне змагання, певною мірою, має добровільний характер, конкуренція – примусовий. До конкурентної боротьби з необхідністю залучаються всі підприємства ринку.
5. Метою соціалістичного змагання було виконання та перевиконання плану, метою конкуренції є отримання прибутку.

6. Відмінність змагання від конкуренції – у прагненні не до максимізації результатів, а до отримання максимальної винагороди за мінімальний трудовий внесок; в орієнтації не на потреби споживачів, а на власні інтереси.

Позитивні риси і недоліки конкуренції. Конкуренція, як і будь-яке явище, має свої позитивні риси і недоліки. Серед позитивних результатів, на наш погляд, слід виділити такі: конкуренція виступає механізмом регулювання пропорцій виробництва, рушійною силою розширення асортименту товарів, підвищення їх якості, впровадження новітньої техніки, технології, організації праці й управління, збільшення продуктивності, економії ресурсів з метою одержання більшого прибутку. Вона сприяє раціональному перерозподілу ресурсів, охороняє споживача від диктату виробника.

Недоліками конкуренції є наступне:

1. Відволікання значних коштів на невиробничі потреби – зокрема, видатки сучасних фірм на рекламу дуже високі, і це дає підстави вважати їх нераціональними, адже конкуренти також використовують рекламу і рекламні об'яви конкуруючих фірм таким чином нейтралізують одне одного.
2. Конкурентна система не гарантує того, що першочергово будуть задоволені потреби тих споживачів, які є найменш захищеними в соціальному плані, а вже потім потреби більш забезпечених верств населення. В умовах конкуренції розподіл доходів відбувається автоматично, не враховуючи етичні аспекти цього питання.
3. В конкурентному середовищі не враховуються потенційно негативні наслідки рішень, які приймаються, якщо це не буде безпосередньо стосуватися діяльності даного підприємства в майбутньому.

Етапи і стадії в розвитку конкуренції. Зачатки економічної конкуренції виникли одночасно із зародженням простого товарного виробництва. Процес еволюції конкуренції обумовлений розвитком виробничих сил і продуктивних відносин. Відповідно, в розвитку конкуренції можна виділити наступні етапи:

1. Етап докапіталістичної конкуренції – етап виникнення конкурентних відносин. Розпочинається з епохи занепаду первісного ладу і виникнення

простого товарного виробництва і закінчується з виникненням капіталістичних відносин. Характерні ознаки конкуренції на цьому етапі – спонтанність (тобто відносини конкуренції мають випадковий характер, оскільки інтереси товаровиробників майже не стикалися), нерегулярність, що пояснювалося пануванням натурального господарства, ізолюваністю окремих товаровиробників, приналежністю до певного феодального господарства.

2. Етап панування досконалої конкуренції, який починається одночасно з розповсюдженням капіталістичних відносин і триває до 1870-х років. Але на цьому етапі конкуренція не має всіх ознак досконалої, які сформульовані сучасною економічною теорією [13, с. 243].
3. Етап монополістичної конкуренції. З кінця 1870-х років розпочинається процес формування монополій.
4. Етап сучасної конкуренції, який розпочався приблизно після другої світової війни і триває до теперішнього часу. Сучасна конкуренція має більшу соціальну спрямованість, ніж раніше. Вона підтримується державою шляхом регулювання за допомогою антимонопольного законодавства. Крім того, їй властиві такі специфічні риси: вона має інтернаціональний характер; розвиток науково-технічного прогресу призвів до ускладнення технологій і розширення номенклатури виробництва, отже, і до розширення конкуренції; змінився характер конкурентних переваг - вони більше не базуються тільки на основі виробничих факторів.

Таким чином, очевидно, що розвиток конкуренції відбувається по Гегелю, тобто, має три стадії: теза (етап досконалої конкуренції) – антитеза (процес монополізації) – синтез (сучасний етап конкуренції, коли підприємство намагається стати монополістом і одночасно посилює конкурентну боротьбу).

На постсоціалістичному просторі перехід від соціалістичного змагання до конкуренції обумовив трансформацію суб'єктно-об'єктної структури сучасних конкурентних відносин. Зміни можна простежити за такими напрямками:

1. Кількісні зміни – збільшення числа суб'єктів конкуренції, хоча подібне зростання спостерігається не у всіх галузях сучасної української економіки.
2. Якісні зміни – відбувається заміна об'єктів і суб'єктів конкурентних відносин. Суб'єктами конкуренції тепер є як споживачі, так і виробники. Об'єктами все частіше стають переваги покупців, кращі умови виробництва і збуту.

Але в цілому основною особливістю формування конкурентного середовища в Україні (до речі, як і в Росії) залишається те, що, по-перше, розвиток конкуренції має інверсійний, тобто зворотний характер (від монополії до конкуренції), а звідси, по-друге, сучасні ринки являють собою суміш елементів залишкового монополізму і атомізованих малих фірм. Тобто ринки територіально і економічно роздроблені, а конкурентні відносини формуються в основному у великих містах, не зачіпаючи периферію, і далеко не у всіх галузях. Відомо, що А.Маршалл поділяв конкуренцію на творчу і руйнівну. В Україні, на жаль, із самого початку реформ отримала розвиток та, що веде до руйнації, а не до створення ринкової рівноваги.

Функції конкуренції на макро- і мікрорівні. В залежності від охопту економічного простору функції конкуренції в ринковій економіці можна розподілити на макроекономічні: 1) регулююча, 2) контролююча, 3) об'єднувальна, 4) функція соціалізації прогресу та прибутку; і мікроекономічні: 1) стимулююча, 2) інноваційна, 3) адаптивна. Розподільча і селективна існують на макро- і мікрорівнях.

Основною функцією продуктивної конкуренції в перехідний період є функція трансформації економічної системи, проявами якої є встановлення оптимального співвідношення між заробітною платою і цінами; трансформація податкової системи; надання конкуренцією як процедури відкриття можливості реалізації наявного потенціалу національної економіки, в першу чергу, наукового.

Регулююча функція – конкуренція діє як регулятор ринкової економіки – потрібний товар опиняється в потрібному місці; механізм конкуренції

спрямовує ресурси туди, де їх не вистачає у відповідності з суспільними потребами.

Розподільча функція – полягає у оптимальному розподілі ресурсів, тобто виробничі ресурси використовуються з максимальною ефективністю; крім того, здійснюється розподіл доходів.

Контролююча функція – здійснюється контроль над виробниками і споживачами товарів та послуг з метою обмеження їх впливу на ціну товарів, а, отже, і контроль над перерозподілом суспільного багатства.

Об'єднувальна функція – підприємства функціонують не ізольовано, а взаємодіють між собою, об'єднуються у співтовариство компаній, які конкурують між собою.

Функція соціалізації прогресу та прибутку – в результаті конкуренції удосконалення в будь-якій галузі стають суспільним надбанням, оскільки конкуренції властивий примусовий характер.

Селективна функція – в конкурентній боротьбі одні виживають, а інші стають банкрутами.

Стимулююча функція – конкурентна боротьба стимулює зниження собівартості і споживчих цін, удосконалення якості продукції та створення її нових типів.

Інноваційна функція – конкуренція створює стимули до удосконалення, прогресу, відкриття нового.

Адаптивна функція – ті, хто вижив у конкурентній боротьбі, повинні постійно стежити за діями конкурентів, споживацькими уподобаннями, економічною політикою та іншими параметрами.

Методики оцінки сили конкуренції. З метою оцінки сили конкуренції в галузі застосовують різні методики. Їх характеристику можна зустріти в працях Г.Л.Азоева [4], Р.А.Фатхутдінова [15].

З 1968 до 1984 р. Департамент юстиції США застосовував показник, який характеризував силу конкуренції в галузі:

$$CR_4 = \sum_{i=1}^4 V_i / V_p \leq 0,75, \quad (1)$$

де V_i – обсяг продажів продукції даної асортиментної групи i -ю фірмою, $i = 1, 2, 3, 4$; V_p – обсяг ринку даної асортиментної групи продукції.

Якщо значення CR_4 більше 0,75, вводилися обмеження на злиття фірм. Цей показник розраховувався також для 8, 20 та 50 фірм. У Німеччині, Англії, Канаді він розраховується для 3, 6 та 10 фірм.

Починаючи з 1984 р. у США застосовується індекс Герфіндаля-Гіршмана (ІГГ), який визначається за формулою:

$$I_h = \sum D_i^2, \quad 0 < I_h \leq 1 \quad (\text{чиста монополія}) \quad (2)$$

де D_i – частка на ринку i -тої фірми, частки одиниці.

Якщо показник I_h більше 0,18, мова йде про низьку інтенсивність (силу) конкуренції та високу концентрацію ринку, що вимагає втручання держави для нормалізації ситуації на ринку. Якщо в цій ситуації злиття фірм призводить до збільшення індекса на 0,05 (або на 50 пунктів із 1000), то таке злиття забороняється антитрестівським законодавством США.

Безпечний, з точки зору монополізації, ринок (ІГГ менше 1000) передбачає наявність 10 і більше конкуруючих фірм. Причому частка найбільших з них не може перевищувати 31%, двох найбільших – 44, трьох – 54 і чотирьох – 63%.

Більшу кількість факторів конкурентної боротьби враховує **узагальнюючий показник інтенсивності конкуренції**, який визначається за формулою:

$$U_k = \sqrt[3]{U_p U_d U_t}, \quad 0 \leq U_k \leq 1 \rightarrow \min, \quad (3)$$

де U_p – показник інтенсивності конкуренції, який враховує рентабельність ринку; U_d – показник інтенсивності конкуренції, який враховує частки конкурентів на даному ринку; U_t – показник інтенсивності конкуренції, який враховує темпи зростання обсягу продаж;

$$U_p = 1 - R_p; \quad (4)$$

$$R_p = \Pi/V_p, \quad (5)$$

де R_p – рентабельність ринку, частки одиниці; Π – прибуток ринку, грошова одиниця; V_p – обсяг ринку, грошова одиниця;

$$U_d = 1 - n\sqrt{(1/n)\sum(D_i - 1/n)^2}, \quad (6)$$

де n – кількість конкуруючих фірм на даному ринку товару (послуг); D_i – частка i -го конкурента на ринку, частки одиниці;

$$U_T = (140 - T_p)/70, \quad (7)$$

де 140 та 70 – граничні значення річних темпів зростання обсягів продажів; T_p – річний темп зростання обсягів продажів на даному товарному ринку без врахування інфляції, %.

Розрахунок сили конкуренції на конкретному товарному ринку дає змогу визначити його форму і здійснити аналіз його параметрів. Цю роботу виконують федеральні органи у США – Департамент юстиції та Росії – Державний комітет РФ з антимонопольної політики та підтримки нових економічних структур. В Україні – Антимонопольний комітет.

Особливості сучасної конкуренції. Отже, розвиток і стан конкуренції в умовах переходу до ринкової економіки взагалі і в Україні, зокрема, має свою специфіку і особливості. Вони полягають в наступному:

- ◆ **одночасність** конкуренції, яка охоплює кілька сфер, найважливішими з яких є витрати, якість, строки, “ноу-хау”, створення ринкових бар’єрів, зміцнення фінансового становища;
- ◆ **багатоаспектність** характеру конкуренції - підприємства мають брати до уваги, що вона може відбуватися на різних рівнях і на різних ринках;
- ◆ **динамізм** конкуренції. Позиції конкурентів і розстановка сил на ринку змінюються з наростаючою швидкістю;
- ◆ **агресивність** учасників ринкового суперництва. Мета такої агресії полягає у порушенні рівноваги в розкладці сил конкурентів [5, с. 504].

Заслужують на увагу дослідження нової конкурентної ситуації вітчизняними науковцями. Так, С.А.Єрохін називає її гіперконкуренцією (дивись таблицю) і аналізує основні рушійні сили, які викликали до життя цей ринковий феномен [5, с. 505-506]. Серед них:

- ◆ **глобалізація**, яка йде у двох зустрічних напрямках: глобалізація конкуренції у сфері пропозиції, що виражається в інтеграції планування і співробітництві підприємств на світовому ринку, щоб протистояти іншим глобальним

конкурентам; і глобалізація конкуренції шляхом гомогенізації попиту, що проявляється в безперервному зростанні кількості глобально діючих споживачів і збутових посередників, які підвищують попит на уніфіковану і стандартну продукцію;

- ◆ *поляризація ринків*. Вона виражається в тому, що споживачі дедалі більше віддають перевагу якісній і дорогій продукції або найдешевшій, ігноруючи продукцію середньої вартості;
- ◆ процес *розмивання галузевих меж*, який також іде у двох напрямках. По-перше, стираються межі між різними галузями, відбувається їх зрощення (наприклад, банківського і страхового секторів). По-друге, зникають внутрішньогалузеві межі, що особливо наочно спостерігається в автомобілебудуванні, де компанії прагнуть розширити види автомобілів, що випускаються;
- ◆ *зростання технізації* у формі швидкого поширення інформаційної та комунікаційної технологій. Їх використання дозволяє створювати потужні інформаційно-комунікаційні системи, за допомогою яких усі процеси між підприємствами, торговцями, постачальниками і клієнтами можуть бути організовані і реалізовані швидше й ефективніше. Приклад глобальної комунікації – система Інтернет;
- ◆ *дерегулювання ринків*. З кінця 80-х – початку 90-х років заходи щодо лібералізації привели до значних змін у різних галузях економіки і сферах суспільного життя. Так, в результаті лібералізації автомобільного вантажного транспорту відбулася корінна реструктуризація і склалася нова розстановка сил у сфері логістики. Деретулювання ринків стимулюється також приватизацією державних установ (наприклад, пошти або залізниць), ліквідацією монополій (наприклад, в галузі телекомунікацій або електропостачання).

В економічній літературі все частіше можна зустріти твердження, що на глобальних ринках утверджується нова форма конкуренції: група проти групи [22]. На нашу думку, це підтверджується тим, що у світовій економіці в умовах

загострення міжнародної технологічної конкуренції все ширшого розповсюдження набувають процеси кооперації і співробітництва. Як підкреслює професор Ш.Майталь, “не конкуренція, а кооперація та співробітництво – ось фундаментальне джерело прибутку компаній та економічного добробуту суспільства” [7, с. 336]. Він вважає, що саме через концепцію конкуренції на основі співробітництва потрібно розглядати та оцінювати стратегії бізнесу. Перетворення конкуренції в координацію та далі в кооперування відображає сучасні процеси інформатизації суспільства. Інтенсивна конкуренція на внутрішньому ринку може лише призвести до зменшення інвестиційного потенціалу окремих фірм і внаслідок цього до зниження міжнародної конкурентоспроможності країни.

В економічній літературі виділяється щонайменше три причини, через які конкуренція на основі співробітництва набуває все більшого значення для прийняття рішень у бізнесі [10, с. 24]. По-перше, в багатьох галузях найважливіші фірми вже не конкурують тільки на локальних ринках. Сферою дії стає світовий ринок. Часто навіть внутрішні конкуренти все більше стикаються з іноземною конкуренцією. Тому навіть великі фірми відчувають потребу у союзниках. Так, одна з найкрупніших фірм “Дженерал моторс” визнала за доцільне об’єднання зусиль з конкурентом – “Тойотою”. Спільні підприємства – один з способів гарантування кооперації. У 80-і роки у США виникало в середньому понад 200 таких підприємств щорічно. По-друге, продукти та послуги стають все більше такими, що базуються на знаннях та інтенсивному використанні інформації. Тому для їх створення потрібна атмосфера співробітництва, де знання широко розповсюджуються. Об’єднання складних технологій вимагає тісного співробітництва спеціалістів і компаній. По-третє, нові продукти та послуги, як правило, охоплюють увесь портфель технологій, а не одну-єдину головну. Все більшою мірою фірмами, які конкурують найкращим чином, стають ті, що знаходять новаторські шляхи кооперування та співробітництва, часто навіть з найсильнішими суперниками.

Висновки. Таким чином, беззаперечним є факт, що реальний розвиток конкурентних засад в економіці належить до основних пріоритетів здійснення ринкових реформ в Україні. Трансформаційний характер вітчизняної економіки вимагає враховувати факти, фактори та явища, які мають або можуть мати значний вплив на створюване конкурентне середовище.

По-перше, це співвідношення монопольної та ринкової влади в економіці та пов'язаний з цим стан потенційної конкуренції. Потенційна конкуренція змушує фірми визначати обсяги виробництва та ціни так, як це вони робили би в умовах конкуренції і таким чином забезпечує одержання суспільно корисних результатів.

По-друге, це орієнтація на те, що перехідна економіка з часом повинна набути рис відкритої економіки. А відкрита економіка – це економіка, в якій фактори виробництва відчувають сильний вплив світових цін. В умовах переходу до ринку і збереження високого рівня монополізації виробництва без впливу зовнішньої конкуренції можливе не тільки зменшення, а навіть збільшення цін внутрішнього ринку.

Можна стверджувати, що уряд України намагається враховувати специфічні риси формування конкурентного механізму економіки у перехідному стані, про що свідчать останні законодавчі документи [1, с. 4-9; 3].

Але, на жаль, сучасна правова база та деякі її нормативні акти зумовлюють нерівні умови діяльності різних суб'єктів господарювання, оскільки окремим категоріям підприємств надаються різні пільги або привілеї. Держава повинна зрозуміти, що дискримінація виробників у залежності від їх територіальних, організаційних, галузевих та інших особливостей суттєво впливає на перерозподіл конкурентних сил між підприємствами і сприяє нерівномірному розподілу конкурентного “простору” в економіці держави в цілому [14, с. 52].

Політика державного протекціонізму, спрямована на підтримку пріоритетних територій, галузей і господарств, може мати подвійні наслідки. З одного боку, забезпечувати національну безпеку держави або реалізацію соціальних гарантій, а з іншого – мати деструктивні або навіть руйнівні

наслідки для окремих секторів економіки, призвести до послаблення міжнародної конкурентоспроможності держави.

Таким чином, можна зробити остаточний висновок відносно того, що конкуренція між країнами не тільки існує, а й загострюється, оскільки є об'єктивні передумови для того, щоб міжнаціональні економічні відносини породжували досить гострі протиріччя між інтересами різних країн. Важливим є й те, що ігнорувати ці протиріччя неможливо, оскільки від результатів конкурентної боротьби залежить вирішення державами внутрішніх проблем зайнятості, підвищення конкурентоспроможності національної економіки, досягнення високих темпів економічного зростання та забезпечення економічної і політичної безпеки країни.

Література

1. Закон України “Про захист економічної конкуренції”: 11.01.2001 № 2213-III // *Голос України*. – 2001. - № 37.
2. Послання Президента України до Верховної Ради України: “Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки” // *Урядовий кур'єр*. – 4 червня 2002. - № 100.
3. Указ Президента України “Про основні напрямки конкурентної політики на 2002-2004 роки” / *Орієнтир*. – 28 листопада 2001 року. № 221. // *Урядовий кур'єр*. – 2001. - № 47.
4. Азоев Г.Л. Конкуренция: анализ, стратегия и практика. – М.: Центр экономики и маркетинга, 1996.
5. Єрохін С.А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект). / *Наукова монографія* / - К., Видавництво “Світ Знань”, 2002 р.
6. Кирцнер И. Конкуренция и предпринимательство / Пер. с англ. под ред. проф. А.Н.Романова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001.

7. Майталь Ш. Экономика для менеджеров: десять важных инструментов для руководителей / Пер. с англ. – М.: Дело, 1996.
8. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Аналітична економія: Принципи, проблеми і політика. Частина 2. Мікроекономіка. – Львів: Просвіта, 1999.
9. Оберемчук В.Ф. Конкуренція: поняття, аналіз, стратегія. // Стратегія економічного розвитку України: Наук. зб. – Вип. 5 / Відп. ред. О.П.Степанов. – К.: КНЕУ, 2001.
10. Паламарчук Г.М. Конкурентна політика в перехідній економіці // Актуальні проблеми економіки. – 2001. - № 3-4.
11. Педченко Н.С. Деякі аспекти конкуренції і конкурентоспроможності в ринковій економіці. // Регіональні перспективи. – 2000. - № 4 (11).
12. Портер М. Международная конкуренция: Пер. с англ. / Под ред. и с предисловием В.Д.Щетинина. – М.: Международные отношения, 1993.
13. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Наука, 1993.
14. Состояние и развитие экономической конкуренции в Украине // Финансовая консультация. – 2001. - № 11.
15. Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление. – М.: ИНФРА-М. – 2000.
16. Хайек Ф.А. Познание, конкуренция и свобода. – СПб.: Пневма, 1999.
17. Шлюсарчик Б. Еволюція і співвідношення понять конкуренції та конкурентності // Академічний огляд. – 2001. - № 1.
18. Шпотов Б. О современных теориях конкурентных преимуществ и отраслевого лидерования // Международный журнал: Проблемы теории и практики управления. – 2001. - № 3.
19. Шумпетер Й. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 1982.
20. Щур С. Конкуренція як рушійна сила ринкової економіки / Економічна теорія: сучасна парадигма та її еволюція на порозі ХХІ століття: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 1-2 берез. 2000 р. Частина 3. / Відп. ред. В.Д.Базилевич. – К., 2000.

- 21.Юданов А.Ю. Конкуренция: теория и практика. – Москва, Изд-во “АКАЛИС”, 1996 г.
- 22.Global View. Global Strategies for the New Economy. Boston (Mass.), 2000. P. 127.

Рецензія

на статтю доцента Гончарук Т.І. “ Конкуренція: сучасна економічна характеристика та особливості”

В Україні відбувається становлення соціально орієнтованої ринкової економіки. Це вимагає від науковців системного аналізу протиріч, умов та факторів, що визначають протікання цього процесу, оскільки можна з впевненістю стверджувати, що всі наукові дослідження мають кінцевою метою визначення національної моделі економічного зростання.

Сьогодні існує досить багато досліджень сутності та закономірностей розвитку економіки України в умовах ринкового трансформування. Вся складна система напрямів формування ринкової економіки аналізується в них, в цілому, за трьома основними напрямками: 1) забезпечення економічної свободи суб'єктів господарювання, виробників і споживачів; 2) *формування конкурентних засад*; 3) вільне ціноутворення.

З огляду на це, зосередження уваги на проблемах конкуренції є досить актуальним, оскільки отримані висновки концентрують у собі узагальнення щодо створення конкурентного середовища і механізму реалізації конкурентних переваг в економіці пострадянського періоду при створенні її ринкової моделі.

Стаття Т.І.Гончарук присвячена проблемам конкуренції в умовах переходу до ринкових відносин. Зокрема, характеризуються суб'єкти і об'єкти конкуренції, її особливості та позитивні риси і недоліки, відмінності від соціалістичного змагання, етапи і стадії в розвитку конкуренції, її функції на макро- і мікрорівні, методики оцінки сили конкуренції.

Безумовно, стаття має певне науково-теоретичне і практичне значення. Це пояснюється тим, що для країн з розвинутою економікою конкурентне середовище є обов'язковою умовою і сутнісною рисою існування. Для трансформаційних економік постсоціалістичного типу створення конкурентного механізму функціонування економічної системи є першочерговим завданням, яке має на меті утвердження в економіці критичної маси ринкових перетворень.

Враховуючи вищесказане, стаття Т.І.Гончарук "Конкуренція: сучасна економічна характеристика та особливості" може бути рекомендована до опублікування у науковому економічному журналі "Актуальні проблеми економіки".

Доктор економічних наук,
професор, виконуючий
обов'язки ректора
Української академії
банківської справи
Національного банку
України (м. Суми)

В.І.Міщенко